

УДК 338.43.02 (477) «199/ 201»

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОТРЕБ КУЛЬТУРИ ЕТНОСІВ УКРАЇНИ: ДОСВІД ТА ПРОБЛЕМИ 1990 – 2000-х РОКІВ

Пекарчук Володимир Михайлович, кандидат історичних наук, заступник начальника кафедри теорії та історії держави та права Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка.

Анотація

На основі представленої широкої палітри історичних фактів, аналітичних, статичних матеріалів, наукових аргументів, авторських висновків зроблено спробу розкрити особливості задоволення культурних потреб етносів України. За етнічним складом Україна – унікальна європейська держава. На її теренах проживають представники 132 етносів. Відразу після проголошення незалежності, Україна розпочала розв'язання надважливої проблеми: етнокультурного відродження (Ренесансу) усіх етносів, одного з важливих чинників миру та злагоди, закономірного процесу відродження етнічних почуттів, самосвідомості, усвідомлення своєї своєрідності й самобутності, бурхливий потяг до відродження й розвитку етнічних духовних цінностей: мови, літератури, культури, традицій, способу життя, історичної пам'яті. Використання новітнього методологічного інструментарію дозволило з'ясувати низку аспектів, пов'язаних із місцем культури етноменшин у загальній ідеології державотворення та суспільно – політичної трансформації незалежної держави. Окрім того, у статті вказано на фактори, які впливали на розвиток культурницького потенціалу етноспільнот.

***Ключові слова:** етнос, культура, держава, політика, націотворення, національно – культурні товариства.*

ВСТУП

Україні довелося розв'язувати низку етнополітичних проблем, що виникли на її території ще за часів вимушеного перебування в складі СРСР. Багаторічна імперська політика, основними принципами якої була примусова русифікація, етнічна асиміляція та етнокультурна маргінальність, а іноді відвертий етноцид, політика депортацій окремих народів призвела до виникнення складної етнополітичної ситуації в Україні, розвиток якої в негативному річищі стримувався лише завдяки поміркованій і демократичній етнополітиці незалежної держави, а також позитивним рисам української нації.

На сьогодні ця важлива проблема в Україні перебуває на стадії початкового висвітлення. Мета і завдання цієї розвідки полягають у показі, узагальненні проблем культурної самоідентифікації. Деякі аспекти цієї проблеми одержали фрагментарне висвітлення в працях В. Наулка, Я. Калакури, О. Курінного, М. Панчука, В. Котигоренка, Д. Табачника, Г. Москаля, В. Вороніна, Р. Чілачави, Т. Пилипенко. Вони здебільшого присвячені етнонаціональній структурі українського суспільства, сучасному стану етноменшин, політиці в галузі культури,

особливостям процесів етнічного відродження. Особливе значення мала розробка українськими вченими концептуальних підходів до аналізу в цілому етнокультури як саморегульованої системи, сфери реалізації людських цінностей, теорії етносу тощо.

МЕТА РОБОТИ

Метою дослідження є фактори, що впливали на розвиток потенціалу культури етносів, у тому числі роль держави та національно - культурних товариств.

РЕЗУЛЬТАТИ

Протягом 1990 – 2000 – х років процес етноідентифікації етноменшин України здебільшого виявився заручником непослідовності (оглядання назад, нерозуміння перспектив) дій державної влади. З одного боку, незалежна держава широко гарантувала конституційні права етносам, у тому числі й культури, з іншого – у діях влади й держави протягом усього досліджуваного періоду спостерігалось певне побоювання за можливі наслідки етнокультурної ідентичності. Етноменшини України вступили в новий етап свого життя після проголошення незалежності з різним рівнем самоорганізації й етнічної самосвідомості, та відчуттям обов'язку перед українською державою. Практично поступово набували досвід виконання такої важливої місії, як бути сполучною ланкою України і їх материковими батьківщинами. По-різному етноси України бачили свою роль у державному, громадсько-політичному, духовному будівництві. Зростання етнічної самосвідомості в Україні залежало й від тих змін, що відбувалися в кінці 1980 – початку 1990-х років у країнах Центральної і Східної Європи. З'являлися нові умови для задоволення культурних потреб етносів України. Темпи інтеграції етносів в українське суспільство здебільшого залежали й від історичної традиції, якої продовжували етноси дотримуватися. Зокрема, ті з них, які компактно проживали на кордонах України, продовжували себе відчувати господарями ситуації й не замислювалися про інтеграцію. До того ж, у кожній державі-сусідці України, були й певні політичні сили, не зацікавлені в інтеграції етносів в етнополітичний простір України.

Різною ціннісно була основа, яка забезпечувала стійкість самоідентифікації етносів. Елементи ці розподілялися таким чином: Росіяни – мова (81%), спільне історичне минуле (40), рідна земля (33), віросповідання (22), риси характеру (17), література, мистецтво, фольклор (14), народні традиції, звичаї (11), спільні зі своїм народом перспективи розвитку (8), національна кухня (6), національний одяг (2%). Молдовани – мова (51%), народні традиції, звичаї (41), рідна земля (26), література, мистецтво, фольклор (19), національна кухня (19), спільне історичне минуле (17), національний одяг (12), віросповідання (10), риси характеру (10), спільні зі своїм народом перспективи розвитку (3). Румуни – мова (78), народні традиції, звичаї (48), література, мистецтво, фольклор (33), рідна земля (29), національна кухня (28), спільне історичне минуле (21), віросповідання (19), риси характеру (16), національний одяг (10), спільні зі своїм народом перспективи розвитку (5%). Поляки – віросповідання (73%), мова (65), народні традиції, звичаї (65), спільне історичне минуле (54), література, мистецтво, фольклор (38), риси характеру (19), спільні зі своїм народом перспективи розвитку (15), національна кухня (15), рідна

земля (12). Отже, порівняння етнічних маркерів, що ієрархічно розташовувалися в міру своєї значущості для представників кожної з наведених етнічних спільнот, давало підстави говорити про суттєву роль мови в усвідомленні етнічної спільності. Хоч зовсім не означає, що цей факт обов'язково має поширюватися на всі етноси. Зокрема, серед опитуваних поляків значущість мови поступається важливості для них віросповідання (73%). Утім, на думку більшості респондентів, вирішальними в забезпеченні етнічної єдності були також народні традиції, звичаї, рідна земля, спільне історичне минуле [1, с.44].

Міжінтеграційні процеси в Україні протікали з певними труднощами, оскільки потребували взаємного пристосування спільнот. Процес збереження власної самобутності та опанування культури титульного етносу бачився етносами по-різному. Одні прагнули до сегрезації (етнокультурної ізоляції), інші виявляли рішучість в інтеграційних перетвореннях.

Задоволення культурницьких потреб етносів передусім залежало від характеру їх розселення. Ця обставина істотно сприяла їх організаційній мобільності, усвідомленню та формуванню своїх інтересів. Зосередженість переважної більшості росіян у певному регіоні (індустріальній смузі країни) спричинило ту обставину, що їх інтереси повністю збігалися з інтересами промислового сектора економіки, який набував пріоритетного значення порівняно з аграрним і великою мірою розвивався за рахунок останнього.

Усеукраїнський перепис 2001 р. показав, що тенденція збільшення росіян у загальній структурі населення змінилася. Порівняно з переписом 1989 р. попри загальне скорочення населення держави на 3,2 млн., кількість українців зросла, а кількість росіян зменшилася на 26,6%. Їх питома вага в загальній кількості населення скоротилася на 4,8% і становила 17,3%. Абсолютна і відносна кількість російського населення скоротилася в усіх регіонах держави, уключаючи АР Крим і Севастополь. Проте це скорочення було вкрай нерівномірним. Найбільшим воно було у Львівській та Івано-Франківській областях, де росіян поменшало більше, ніж на половину (на 56-53% від кількості 1989 р.). У Тернопільській, Волинській, Рівненській, Житомирській, Хмельницькій, Кіровоградській, Вінницькій та Чернівецькій областях це скорочення складало відповідно 47–40%. У Черкаській і Полтавській областях, у місті Києві, а також Закарпатській, Сумській, Чернігівській, Київській та Херсонській областях зменшення кількості громадян російського походження перевищило одну третину (38–34%). У Дніпропетровській, Миколаївській, Харківській, Одеській, Запорізькій, Луганській та Донецькій областях показник зменшення становив 33–20%. В Автономній Республіці Крим росіян стало менше на 155,1 тис. (11,6%), а частка серед всіх жителів республіки знизилася з 65,6% у 1989 р. до 58,3% у 2001 р. або на 7,3 відсотків. У Севастополі абсолютне і відносне скорочення росіян було не таким значним і становило 24 тис. осіб або 8,2% у кількості та 2,8 відсотків у структурі населення регіону. Як свідчили соціологи, скорочення російського населення в Україні пов'язане не з їх міграцією, виїздом на „історичну батьківщину”, а „переписанням”. Чимало українців та інших етносів, які раніше називалися росіянами повернулися до рідних коренів і стали називати своє справжнє походження.

За переписом 2001 р. в Україні проживало 275,8 тис. білорусів. Білоруси в Україні стали однією з найчисельніших меншин і вийшли на третє місце за

чисельністю. Вони становили 0,6% від усього населення країни. Між переписами (1989 і 2001 рр.) кількість білорусів скоротилася більше, ніж на третину. Розселені по території України досить рівномірно в усіх без винятку регіонах. Проживали білоруси переважно в населених пунктах із змішаним складом людності. Найбільше їх проживало в Донецькій (44,5 тис.), Дніпропетровській (29,5 тис.), Луганській (20,5 тис.), Харківській (14,7 тис.) областях, а також в АР Крим (29,2 тис.) та Києві (16,5 тис. чол.). По 10-12 тис. білорусів налічувалося в Одеській, Запорізькій та Рівненській областях. В інших областях їх кількість була малозначущою й становила від 1,5 тис. осіб в Івано-Франківській, до 8,7 тис. осіб в Київській області. Значна частина білорусів інтегрувалася в російсько - та українськомовні групи, тому національно-культурне відродження білорусів в Україні відбувалося повільно, оскільки багато з них втратили свою ідентичність.

В Україні проживало 258,6 тис. молдаван. Майже 74% українських молдаван – це жителі двох областей: Одеської (123,7 тис. Осіб або 47,8% від усієї кількості представників цієї національності) та Чернівецької (67,2 тис. або 26,0%). Ще 11% відсотків молдаван розселено в трьох областях – Миколаївській (13,2 тис. осіб), Кіровоградській (8,3 тис. осіб) та Донецькій (7,2 тис. осіб); у решті регіонів нараховувалося від 1,4 до 4,4 тис. осіб. Українські молдавани становили 0,5% від усього населення країни. Їх кількість у період між переписами 1989 і 2001 рр. скоротилася на одну п'яту.

Болгари налічували 204,6 тис. чол. Або 0,4% усіх жителів країни. Більшість їх жила в західних районах Одеської області (150,6 тис. чол.) і надазовських землях Запорізької області (27,7 тис. чол.). Угорців проживало 156,6 тис. чол. або 0,3%. Більшість угорського населення зосереджувалося в південно-західній частині Закарпатської області, займаючи більшу частину Берегівського, Мукачівського й частину Ужгородського районів (151,5 тис. чол.).

Восьму сходинку серед найбільш численних етносів, які проживали в Україні займали румуни. Їх налічувалося 151,0 тис. осіб, або 0,3% населення країни. За період між останніми переписами населення й у відсотковому підсумку їх збільшилося на 12%. Розселені румуни переважно в Чернівецькій (114,6 тис. осіб) і Закарпатській (32,1 тис. осіб) областях. Проживають змішано з українцями в АР Крим, Донецькій, Одеській, Миколаївській, Херсонській областях й окремими селами переважно в Глибоцькому та Герцаєвському районах (Чернівецька область). Абсолютна більшість румунів (74%) проживала в сільській місцевості.

У 2001 р. в Україні проживало 44,1 тис. поляків. Переважна їх більшість була розселена в етнічно мішаних українсько-польських селах Житомирської (49 тис.), Хмельницької (23 тис.), Львівської (18,9 тис.) областей та містах держави (у Києві – 6,9 тис. чол.). Невеликі за кількістю (4-2 тис. осіб) групи поляків розселені в Донецькій, Тернопільській, Вінницькій, Чернівецькій, Дніпропетровській, Одеській, Київській областях та в АР Крим. Поляки становили 0,3% населення України. Польська етнічна група посідала дев'яте місце серед інших етнічних спільнот України. Упродовж між 1989 і 2001 рр. питома вага поляків в етнічному складі населення України зменшилася на 34%.

В Україні налічувалося 103,6 тис. євреїв. Проживали вони переважно у містах (Києві – 18 тис. осіб, Дніпропетровської – 13,8 тис., Одеської – 13,4 тис., Харківської – 11,6 тис. чол. та Донецької – 8,8 тис. осіб областей). Порівняно зі

Всесоюзним переписом населення 1989 р. чисельність єврейського населення в Україні внаслідок міграційних та етнічних процесів зменшилася у п'ятеро. Значна їх кількість виїхала на постійне місце проживання в Ізраїль, США, ФРГ та інші країни. Так, протягом міжпереписного періоду 91,2% євреїв, що проживали у м. Чернівцях виїхало (або померло) в Ізраїль. За переписом населення 1900 р. на Північній Буковині, яка тоді входила до Австро-Угорської імперії, було 16% євреїв, а в Чернівцях – 32,5%, а зараз у Чернівецькій області єврейське населення становить 0,2% від усього населення області. За період між останніми двома переписами населення значно зменшилася чисельність євреїв у Житомирській області (на 87,2%), Вінницькій – на 82,0%, Одеській області – на 81,6% та в м. Києві – на 82,1%. Євреї, утративши майже чотири п'ятих свого складу, перемістилися з третього місця за чисельністю серед етнічних груп України на десяте, а їх частка відносно всього населення України знизилася з 0,9 до 0,2%. Переважна більшість євреїв (83,0%) називали під час перепису рідною російську мову, 13,4% – українську і лише 3,1% ідиш.

В Україні проживало 91,5 тис. греків. Територіально більш компактно греки жили в надазовських районах Донецької обл. (77,5 тис. осіб або 84,7%) і в деяких містах півдня держави (Сімферополь, Одеса, Запоріжжя).

За Всеукраїнським переписом 2001 р. в Україні налічувалося 33,3 тис. німців. Це та частина німецьких громад, які з різних причин і мотивацій переїхали сюди з Сибіру, Казахстану і середньоазіатських республік. Серед них незначна частина депортованих з України та членів їх родин, решта – біженці та етнічні німці з різних регіонів СНД, які виявили бажання переселитися в Україну. Близько 59% усіх українських німців проживали в шести регіонах країни: у міських поселеннях Донецької (4,6 тис. осіб), Дніпропетровської (3,8 тис.), Запорізькій (3,6 тис.), Одеської (2,9 тис.) областях і в АР Крим (2,5 тис.); менше – у Луганській, Миколаївській і Херсонській областях. 2,2 тис. німців проживали в Закарпатській області, здебільшого, у сільській місцевості. Загалом 85% німців – міські жителі. Мову своєї національності визнали лише 12,2% німців, українську – 22,1%, російську – 64,7%.

В Україні проживало 5,9 тис. чехів. Компактно проживали вони переважно в селах Житомирської (839 осіб) і Волинської (127 осіб) областей. Значно більша частина чехів проживала дисперсно в міських поселеннях Запорізької (802 особи), Одеської (503 особи), Вінницької (431 особа) областей в АР Крим (749 особи) та м. Києві (381 особа). Під час перепису 2001 р. 20,1% чехи як рідну мову вказали мову своєї нації, 42,3% – українську і 36,2% – російську мову.

Більшість караїмів проживало в АР Крим (671 чоловік) і на Івано-Франківщині (106 чоловік). Представники цієї народності жили в містах Одеської (65 чоловік), Дніпропетровської (64 чоловік), Запорізької областей (51 чоловік), а також у Севастополі (44 чоловіка), Києві (43 чоловіка), розпорошено в інших містах України (Донецьк, Миколаїв, Харків та ін.). Згідно з переписом 2001 р. населення лише 6% караїмів розмовляли рідною мовою, 13,4% – українською, 1,9% – кримськотатарською. Більшість караїмів (77,8%) перейшли на російську мову.

Загальна чисельність циган в Україні за даними перепису 2001 р. становила 47,6 тис. чоловік. Розселені вони змішано з українцями переважно в західних

(Закарпатська – 14,0 тис.) областях. 44,7% циган розмовляли мовою своєї національності, 21,1% – українською і 13,4% – російською мовою.

Цигани проживали компактно і дисперсно. Причому їх кількість, що проживала дисперсно, була більшою і проблеми, що поставали перед ними, дещо відрізнялися від проблем у компактних поселеннях.

Проживало 31,9 тис. гагаузів. Компактні гагаузькі поселення були переважно моноетнічні, а також етнічно змішані, розміщувалися на території Ізмайльського, Кілійського й Болградського районів Одеської області. Дисперсно гагаузи проживали в Миколаївській, Донецькій, Дніпропетровській, Луганській, Запорізькій Херсонській областях і в АР Крим.

Серед найбільш численних етносів, що проживали в Україні впродовж 1990-х років, абсолютне збільшення кількості осіб було притаманне (окрім українців) кримським татарам, а також вірменам, грузинам та азербайджанцям. Кількість азербайджанців в Україні зросла в 1,2 рази, грузинів – в 1,5 рази, вірменів – в 1,8 рази. Переважно, регіонами проживання азербайджанців та вірмен була Донецька, Харківська, Дніпропетровська, Луганська, Одеська, Запорізька області та АР Крим, у яких проживало близько 70% населення кожного з цих етносів. Грузини, в основному, також зосереджувалися в цих регіонах (крім АР Крим). В інших областях популяції цих етносів були малочисельними. Окремим компонентом етнічної структури української держави були корінні народи, тобто такі автохтонні етнічні спільноти, які історично склалися й проживали на сучасній території України, становили етнічну меншість у складі її населення й не мали за її межами власної державності. У межах України, зокрема, в АР Крим, знаходилися основні регіони проживання корінних народів – кримських татар, караїмів, кримчаків.

До корінних народів відносимо, насамперед, кримських татар. За даними Всеукраїнського перепису 2001 р. в Україні їх налічувалось 248,2 тис. осіб. Чисельність кримських татар за міжпереписний період (1989–2001 рр.) зросла в 5,3 рази, а питома вага представників цієї національності серед населення країни зросла з 0,1 до 0,5%. Проживали вони переважно в АР Крим (243,4 тис. або 9,8%). В Україні проживало 1196 караїмів. Протягом 1989–2001 рр. їх чисельність зменшилася на 14,8% [2, с.15 - 31].

Причини, що визначали рівень задоволення культурницьких потреб етносів України були різноманітними, водночас складними й полягали у відмінностях історичного шляху розвитку етносів, специфіки менталітету, різних рівнів урбанізованості тощо.

В Україні впродовж досліджуваного періоду, законодавство та нормативно-правова база, що регламентували розвиток культурного середовища етноменшин, напрацьовувалася послідовно. Воно мало специфіку, оскільки напрацьовані акти, декларації, закони, постанови, укази, рішення мали характер документів, які лише опосередковано регламентували культурницькі права етносів, діяльність національно-культурних товариств з їх відстоювання, розбудови мережі етнічних закладів культури та долучення їх до державних установ тощо. Декларація про державний суверенітет України була першим документом на шляху державної незалежності України, у якому проголошувалася рівність перед законом усіх громадян незалежно від їхньої національної приналежності, мови, право вільного національно-культурного розвитку. Держава брала на себе зобов'язання

підключатися про задоволення національно-культурних потреб [3,с.429]. Уперше в українському законодавчо-нормативному полі організації етноменшини як суб'єкти з'явилися в Декларації прав національностей України (листопад 1991 р.). У ній містилася гарантія української держави щодо сприяння створенню культурних центрів національно-культурних товариств. Визначалися також їхні цілі та форми діяльності, зокрема розвиток етнічної культури. В основах законодавства України про культуру під назвою „Права національних меншин у сфері культури”, було передбачено, що громадяни будь-якого етнічного походження могли утворювати товариства, центри, навчальні заклади. 27 лютого 1991 року Президія Верховної Ради УРСР ухвалила Постанову „Про стан роботи органів державного управління по створенню умов для розвитку культур національних меншин України” з приводу інформації Комісії Верховної Ради з питань культури та духовного відродження. В інформації, зокрема, наголошувалося, що практичне вирішення проблем, назрілих упродовж багатьох років у цій сфері, потребує невідкладної координації дій і об'єднання зусиль усіх зацікавлених організацій, міністерств і відомств. Ураховуючи політичну актуальність, культурне значення порушених проблем, Комісія рекомендувала: розглянути пропозиції щодо внесення до порядку денного сесії Верховної Ради питань про утворення найближчим часом у системі республіканського управління Державного комітету УРСР у справах національностей та про проект Закону Української РСР „Про національні меншини в Україні”; доручити раді Міністрів Української РСР розробити в першому півріччі 1991 року Державну програму сприяння розвитку культур національних меншин України і подати її на розгляд Верховної Ради УРСР, передбачити у відповідних законопроектах звільнення від оподаткування діяльності національно-культурних товариств та встановлення пільг на оподаткування фінансово-господарської діяльності видавництв, культурологічних організацій, які працюють на відродження національних культур [4, с. 151]. Великим кроком у розвитку культури етноменшин стало прийняття Верховною Радою України Закону України „Про національні меншини в Україні” (червень 1992 рік). По-перше, у ньому було визначено форми участі етносів в ухваленні державних рішень. По-друге, національно-культурні товариства визначалися як суб'єкти здійснення права на національно-культурну автономію, а, отже, набували можливості долучення до державних навчальних закладів у реалізації права користування й навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови [5,с.618]. Конституція України (Основний Закон) закріпила найважливіші положення чинного законодавства. Згідно зі ст. 5 основного Закону носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні був народ. Конкретизовано окремі його структурні компоненти: українська нація, національні меншини. Уперше на законодавчому рівні визначено як окрему етнічну категорію і суб'єкт права корінні народи (ст. 11).

Ці найголовніші державні акти практично закріпили концептуальні засади української етнонаціональної політики: урахування взаємозв'язку громадських і національних прав і свобод людини; забезпечення рівних конституційних прав і свобод усім громадянам незалежно від їхнього етнічного походження; гарантування повної та рівноправної участі громадян України, які належать до

різних етноспільнот, у всіх сферах життя українського суспільства; права кожного громадянина вільно визначати свою національну приналежність.

Відразу після проголошення державного суверенітету в Україні крок за кроком починала вибудовуватись організаційна структура управління культурою в середовищі етноспільнот. З метою доручення усіх суб'єктів етнополітичного процесу до вироблення програмових засад розвитку культури етнomenшин при Президентові України була створена Рада представників організацій національних меншин. На цей орган покладалося в числі інших завдань також і аналіз стану та тенденцій в середовищі етнomenшин, вироблення пропозицій щодо етнокультурного їх розвитку тощо [6,с.22].

У 2003 р. Президент України спільно з держкомнацміграцією узагальнив досвід роботи Закарпатської обласної державної адміністрації щодо забезпечення прав і задоволення культурно-освітніх потреб етнomenшин. З метою сприяння національно-культурному розвитку етнічних спільнот Президент України В. Ющенко підписав указ „Про проведення у 2008 році Року міжкультурного діалогу в Україні”. Для забезпечення ефективнішого правового регулювання державою етнонаціональних процесів Президент України В. Янукович ухвалив Указ „Про додаткові заходи з облаштування кримських татар, інших осіб, депортованих за національною ознакою, та їх нащадків, які повернулися чи повертаються на постійне місце проживання в Україну” (2010 р.). Відповідно до указів, доручень Президента України, Кабінет Міністрів України розробляв комплекс заходів, які передбачали їх виконання. Протягом 1992 – 2007 рр. урядом України було ухвалено низку рішень, які опосередковано зачіпали і комплекс проблем культури. Зокрема це: Постанова „Про заходи, пов'язані з поверненням кримських татар до Кримської АРСР” (1992 р.), Програма „Відкритість, дієвість, результативність” (2003 р.), „Комплексні заходи з реалізації державної політики у сфері міжнаціональних відносин та розвитку культур національних меншин України до 2010 року” (2007 р.) тощо. Урядом України, крім координації діяльності міністерств і комітетів, які займалися культурницькими проблемами етносів, було створено низку спеціалізованих редакцій з випуску літератури мовами етнічних меншин.

З числа органів виконавчої влади, що безпосередньо опікувалися розвитком культурного простору етнomenшин належала низка міністерств і державних комітетів. Ключова роль відводилася Державному комітету України у справах національностей та релігій. Протягом 1993 – 2006 рр. його функції та підпорядкування часто змінювалися, що привносило певну непослідовність та деструктив у його роботу. Водночас масштаби діяльності цього органу залишалися значними і досить продуктивними для розв'язання проблем культури етноспільнот. Комітет постійно відслідковував динаміку розвитку культурної мережі в місцях компактного проживання етноспільнот, налагоджував співпрацю з національно-культурними товариствами, координував діяльність установ, які відповідали за окремі сфери відродження, розподіляв кошти та ресурси, вносив пропозиції до вищестоящих органів влади, організовував проведення відповідних наукових досліджень.

Протягом 1992 – 2001 рр. Держкомітет підготував понад 70 проектів нормативно-правових актів, у тому числі 35 постанов Кабінету Міністрів, 18

міждержавних договорів, 10 указів та розпоряджень Президента України. Із восьми підготовлених законопроектів прийнято лише два. Значна частина їх мала декларативний характер і потребувала суттєвого доопрацювання [7,с.34]. Державний комітет дав доручення обласним державним адміністраціям (2008 р.) ужити заходів для розробки й ухвалення регіональних програм із розвитку культур національних меншин в областях, у яких таких програм не було, з метою упорядкування роботи в цьому напрямі, підвищенню координуючої ролі місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у сфері захисту прав національних меншин.

Додатковими структурами в системі виконавчої влади, що були утворені з метою спостереження за виконаннями зобов'язань, узятих сторонами деяких міжнародних договорів і угод, були міждержавні комісії. Вони діяли на підставі положень, затверджених постановами уряду: 11 червня 1994 року – „Про українську частину Змішаної українсько-угорської комісії з питань забезпечення прав національних меншин” (створена ще 14 травня 1992 р.); 23 березня 1995 року – „про Українську частину Двосторонньої українсько-словацької комісії з питань національних меншин, освіти і культури” (створена 29 грудня 1994 року); 21 квітня 1998 року – „Про Українську частину Змішаної міжурядової українсько-румунської комісії з питань забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин” (створена 16 лютого 1998 року). Продовжувала діяти українсько-німецька урядова комісія, створена 28 лютого 1992 року. Головними завданнями цих комісії були: організація, розроблення та реалізація комплексу заходів щодо співробітництва України з іншими державами для забезпечення прав національних меншин; сприяння щодо створення необхідних соціально-економічних та інших умов для дотримання прав меншин; контроль за виконанням органами державної виконавчої влади правових актів. Комісії – постійно діючі органи, підпорядковувалися та звітувалися перед Урядом. Вони підписували протоколи, у яких фіксувалися рекомендації для подальшої діяльності Уряду в цьому плані. Питання етнічних меншин було включено до компетенції Консультативного комітету Президентів України і Польщі. Поява подібного органу – безпрецедентне явище в історії двосторонніх відносин України зі світом.

Конструктивним чинником у вирішенні проблем етноменшин в Україні і, відповідно, українців у тих чи інших країнах, а відтак і правовому регулюванні питань, що виникали в процесі етнополітичного ренесансу, була змішана українсько-угорська комісія з питань забезпечення прав національних меншин (1992 р.), Міжурядова українсько-німецька комісія у справах депортованих німців, які повертаються в Україну (1993 р.), Двостороння українсько-словацька комісія з питань національних меншин, освіти і культури (1994 р.), українсько-литовська (1997 р.), українсько-румунська (1998 р.), підкомісія з гуманітарного розвитку міжурядової українсько-російської комісії.

Важлива роль в ієрархії національно-культурних товариств належала координуючим та представницьким органам. В Україні нагромаджений досвід їх діяльності, у тому числі й в галузі культури етноспільнот. Протягом 1990-х років відповідними етносами були утворені Меджліс (1991 р.), Єврейська рада (1992 р.), Фольксрат (1996 р.). Ці органи попри проблеми легалізації українським законодавством, сприяли формуванню нового типу етнічного самоврядування, у

якому поєднувалися риси територіальної та національно-культурної автономії. Кількість національно-культурних організацій особливо швидко зростала на початку 1990-х років. Якщо восени 1990 р. в Україні нараховувалося 84 таких об'єднання, то наприкінці 1994 р. їх було вже 237. У 2003 р., за даними Державного комітету України у справах національностей та міграції, діяло вже понад 785 громадських організацій національних меншин, 32 з яких є загальнодержавними, решта – регіональними [8].

Становлення національно-культурних товариств відбувалось еволюційно. Період 1990 – 1993 рр. характеризувався слабкістю допомоги з боку місцевих органів влади. Створювалася незначна їх кількість. В Одеській області діяв лише один грецький національний клуб „Елада”, створений ще 5 вересня 1988 року з ініціативи А. Папуніді. Завдяки прогресивно налаштованій інтелігенції, яка виступала за відродження та розвиток культури, традицій, звичаїв і національної самосвідомості свого народу, було створено ще три обласних товариства: вірменської культури, болгарське дружество, Одеське відділення Спілки поляків в Україні імені А. Міцкевича. У листопаді 1991 року виникла Всеукраїнська Асоціація корейців України, статутним завданням якої було сприяння мирному об'єднанню півночі та півдня Корейського півострова, консолідації всієї нації, у тому числі корейців, які проживають в Одеському регіоні. У 1992 р. завдяки плідній роботі робочих рад області з питань розвитку та збереження культурної спадщини національних меншин виникають грузинське національно-культурне товариство „Сакартвело” та обласне німецьке національно-культурне товариство „Відергебурт”. Наступний рік ознаменувався створенням найбільшої кількості національно-культурних товариств, серед яких: обласне осетинське земляцтво «Алан», обласний азербайджанський культурний центр „Достлуг”, Асоціація болгарських національно-культурних товариств та організацій України, обласне дагестанське земляцтво „Дагестан”, Усеукраїнська національно-культурна молдавська Асоціація „Лучаферул”. У подальшому, щорічно виникло ще вісім товариств: міське чеське товариство „Чеська бесіда”, міська організація „В'єтнамське земляцтво”, Асоціація Ромів м.Ізмаїл та Ізмаїльського району, обласна община греків „Відродження”, Товариство культури „В'єтнам”, обласне відділення товариства дружби „Україна – Південно-Африканська Республіка”, регіональне єврейське просвітнє об'єднання, Асоціація „Україна – Ізраїль” [9].

Із проголошенням незалежності України було створено понад 400 етнічних товариств, що мали всеукраїнський, місцевий та міжнародний статус [10]. Основними видами цих організацій були товариства, спілки, громади. Їх органами були ради, загальні збори, правління. Статути і програми товариств визначали їх культурні, просвітницькі, соціальні, економічні та інші завдання. Важливою формою самоорганізації товариств та об'єднань етносів України було створення та діяльність на добровільних засадах асоціацій та федерацій національно-культурних і культурно-просвітницьких об'єднань. За сферами діяльності товариства та об'єднання виділялися за функціями: політичними, соціальними, культурними, мовними, інформаційними, науковими та іншими. За способами діяльності розрізнялися: координаційні, охоронні, організаційні, забезпечення розвитку тощо. У 2000-і роки в Україні представники 38 етносів мали свої організації [11,с.60]. На базі деяких організацій виникали асоціації, наприклад, „Асоціація єврейських

організацій і обшин”, „Асоціація болгарських національно-культурних товариств та організацій”, „Асоціація національно-культурних товариств України тощо. Законодавча база діяльності організацій меншин визначалася Законом України „Про асоціації громадян” та Законом України „Про національні меншини в Україні”. Головним мотивом діяльності організацій етномешин було забезпечення потреб етнокультурного розвитку меншин і толерантної взаємодії між усіма компонентами етнонаціональної структури українського суспільства, формування громадської думки щодо шляхів етнонаціонального розвитку України, пошуки можливостей впливу на прийняття рішень органами законодавчої й виконавчої влади. Основним джерелом фінансування об'єднань етносів були членські внески, спонсорська допомога, добровільні пожертви, кошти іноземних фондів. У 1990-і роки фінансування національно-культурних товариств здійснювалося в рамках програм розвитку культури. У 2000-і роки надходження розширювалися за рахунок видатків Державного й обласних бюджетів, спонсорських коштів тощо. У 2003 р. з Вінницького обласного та місцевих бюджетів на потреби національно-культурних товариств було виділено та використано 30 тис. грн. [12,с.79].

Відповідно до українсько – німецької угоди, укладеної в 1996 р. « Про співпрацю у справах осіб німецького походження, які проживають в Україні» та роботи змішаної урядової українсько – німецької комісії для соціально – культурного облаштування депортованих німців Одещини було віділено 4,5 млн. грн. [13, с.436 - 437].

У 2003 р. з 1067 національно-культурних товариств забезпеченими приміщеннями були лише 327 або третина [14,арк.163]. Забезпеченість культурницьких прав і інтересів етномешин здебільшого залежала від участі їх представників у роботі органів державної влади й управління різного рівня. У складі Верховної Ради України етноси мали своє представництво. Окрім того, серед Комітетів парламенту постійно працював спеціалізований комітет, до компетенції якого входили проблеми етномешин і міжнаціональних відносин.

ВИСНОВКИ ТА НАПРЯМИ ПОДАЛЬШОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Отже, законодавче регулювання культурницького простору етномешин відбувалося на переломному етапі формування незалежної Української держави, її входження як партнера в сім'ю європейських народів, розбудови основ державності. Загалом було сформовано дієву нормативно-правову базу, яка визначала місце і роль етноспільнот у суспільній організації, унормовувала форми організації громадського співжиття етносів України. Протягом досліджуваних років в Україні зусиллями органів державної влади й управління було вироблено загальну стратегію розвитку культури етномешин. Національно-культурні товариства паралельно зі зміцненням власних внутрішніх організаційних структур, набували неоціненного досвіду вирішення низки культурницьких завдань: матеріально-технічних, методичних, кадрових тощо. В Україні практично всі етноси мали форми громадської самоорганізації. Водночас вони мали різний організаційний потенціал, а, отже, здатність продуктивно й послідовно задовольняти потреби культури. Саме тому зазначені проблеми можуть стати основою для подальших наукових досліджень.

Література

1. Євтух В.Б., Трошинський В.П., Аза Л.О. Міжетнічна інтеграція: постановка проблеми в українському контексті [Текст] : навч. посіб. / В.Б. Євтух, В.П. Трошинський, Л.О. Аза. - К. : ВПЦ «Київ. ун-т», 2003. – С. 44.
2. Зінич В.Т. Сучасні етнодемографічні процеси в Україні /В.Т. Зінич. – К., 2004. – С.15–31
3. Про державний суверенітет України: Декларація Верховної Ради Української РСР від 16 липня 1990 р. //Відомості Верховної Ради України. – 1990. – №31. – С.429.
4. Про стан роботи органів державного управління по створенню умов для розвитку культур національних меншин України. Постанова Президії Верховної Ради УРСР від 22 лютого 1991 р. //Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – №13. – С. 151.
5. Закон України „Про національні меншини в Україні” //Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2 ч. /упоряд.: І.О. Кресіно, В.Ф. Панібудьласка; за ред. В.Ф. Панібудьласки. – К.: Вища школа, 1997. – Ч.2. – С. 618
6. Питання Рад и представників громадських організацій національних меншин. Указ Президента України від 22 липня 2000 р. //Офіційний вісник України. – 2000. – №3. – С.22.
7. Куц Ю.О. Етнополітичні державотворчі процеси в Україні: управлінський аспект /Ю.О.Куц. – Х., 2002. – С.34.
8. Москаль Г. Міжетнічне – значить всеукраїнське /Г.Москаль //Голос України. – 2003. – 17 січня.
9. Христенко В.В. Національно-культурні товариства Одещини: етапи формування /В.В.Христенко //Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Сучасна наука в мережі Інтернет». – // interonf.org.hristenko
10. Шульга М. Національні меншини України під захистом держави /М.Шульга //Україна. Європа. Світ. – 1995. – 26 квітня.
11. Євтух В.Б. Проблеми етнонаціонального розвитку: український і світовий контексти/ Інститут етнічних, регіональних та діаспорних студій К.: Стилос, 2001, - С. 60
12. Міжнаціональні відносини в Україні: стан, тенденції, перспективи/Д.В. Табачник, Г.Г. Москаль, В.М. Воронін та ін, - К.: Етнос, 2004,– С. 79
13. Рябошапка Л. Правове становище національних меншин в Україні (1917 – 2000) //Львівський національний ун – т ім. Івана Франка. Л.: Видавничий центр Л.Н.У ім. Івана Франка, 2001, - С. 436 - 437
14. ЦДАВО. – Ф.5252. – Оп.5. – Спр.10. – Арк.163.

REFERENCES

1. Evtukh V.B., Trochinsky V.P., Element of ethnic integration: raising of problem in the Ukrainian context [Text] / Evtukh V.B., Trochinsky V.P , L.O. Element. - K. : V.P.C. «Kyiv. univ.», 2003. - p. 44.
2. Zynych V.T. Modern ethno demographic processes in Ukraine / Zynych V.T. - K., 2004. - p.15-31.
3. On the state sovereignty of Ukraine : Declaration of the Supreme Rada of Ukrainian SSR from July 16, 1990 //Bulletin of the Supreme Rada of Ukraine. - 1990. - №31. - p.429.
4. About the state of work of the bodies of state administration in creation of favorable conditions for cultural development of national minorities in Ukraine. Resolution of Presidium of Supreme Rada of Ukrainian Soviet Socialist Republic from February 22, 1991 //Bulletin of Supreme Rada of Ukrainian Soviet Socialist Republic . - 1991. - №13. - p. 151.
5. Law of Ukraine «On national minorities in Ukraine» //the National processes in Ukraine: history and contemporaneity. Documents and materials. Reference book. In 2 parts / Authors: I.O. Kresino, V.F.Panibudlaska; V.F. Panibudlaska. - K.: Higher school, 1997. - part.2. - p. 618.
6. Questions of Radas and representatives of public organizations of national minorities. Decree of President of Ukraine from July 22, 2000 // the Official bulletin of Ukraine. - 2000. - №3. - p.22.

7. Kuc Y.O. Ethno politic state creation processes in Ukraine: administrative aspect /Y.O.Kuc. - Kharkiv., 2002. - p.34.
8. Moskal G. M. Interethnic is All-Ukrainian /G.Moskal //Voice of Ukraine. - 2003. - on January, 17.
9. Hristenko V.V. National and cultural societies of Odesa: the stages of forming /V.V. Hristenko //Materials of the All-Ukrainian scientific and practical internet-conference «Modern science in a network of the Internet». - //interonf.org.hristenko
10. Shulga M. National minorities of Ukraine under state defence /Shulga M. //Ukraine. World. - 1995. - on April, 26.
11. Evtuch V.B. Problems of ethnic development: the Ukrainian and world contexts/ Institute of ethnic, regional and diaspora studios. K.: Stulos, 2001, - p. 60.
12. International relations in Ukraine: the state, tendencies, prospects/D.V. Tabachnyck, G.G. Moskal, V.M. Voronin - K.: Ethnos, 2004 – p 79.
13. Ryaboshapko L. The legal status of national minorities in Ukraine (1917 - 2000) // Lviv National University - named after Ivan Franka. L.: Publishing Center LN named after Ivan Franka, 2001 - p. 436 – 437.
14. TSDAGO, - f. 5252, - op. 5, - spr. 10 p. 163.

Пекарчук В.М. ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПОТРЕБНОСТЕЙ КУЛЬТУРЫ ЭТНОСОВ УКРАИНЫ: ОПЫТ И ПРОБЛЕМЫ 1990 - 2000 - Х ГОДОВ

На основе представленной широкой палитры исторических фактов, аналитических, статичных материалов, научных аргументов, авторских выводов сделана попытка раскрыть особенности удовлетворения культурных потребностей этносов Украины. Использование новейшего методологического инструментария позволило выяснить ряд аспектов, связанных с местом культуры этноменьшинств в общей идеологии создания государства и общественно - политической трансформации независимого государства. Кроме того в статье указано на факторы, которые влияли на развитие потенциала культуры этносообществ.

Ключевые слова: этнос, культура, государство, политика, нациотворения, национально - культурные общества.

Pekarchuk V.M. PROVIDING OF CULTURAL NECESSITIES OF ETHNICS OF UKRAINE : EXPERIENCE AND PROBLEMS 1990 – 2000 th years

On the basis of presented wide variety of historical facts, analytic, static materials, scientific arguments, conclusions it is made an attempt to expose the features of satisfaction of cultural necessities of Ukraine's ethnics. According to the ethnic composition Ukraine is the unique European state. The representatives of 132 ethnics live on its territory. Practically immidiatly after proclamation of independence, Ukraine began to solve an important problem : ethnocultural revival of all ethnics, one of important factors of the world and consent, natural process of revival of ethnic feelings, consciousness, realization of its originality and unque identity, strong aspiration for revival and development of ethnic spiritual values : language, literature, culture, traditions, way of life, historical memory. The use of the newest methodological tools allowed to find out a range of aspects of the ethnics concerned with the place of culture of ethnic minorities in general ideology of state creation and public and political transformation of the independent state. In addition it is shown the factors that influenced on development of cultural potential of ethnic associations.

Key words: ethnics, culture, state, politics, nation,cultural societies.

Рецензент: **Михайлюк В.П.**, доктор історичних наук, професор

Стаття подана
16.04.2012